

ÄREMINNE ÖVER TVÅ AV BEREDSKAPSTIDENS ADVOKATER

Av Kjell Å Modéer¹

ADVOKATER OCH POLITIK

Den moderne advokaten representerar ett fritt yrke. Den fria advokaturen utvecklades i Europa med framväxten av det moderna samhället. När domaryrket på 1800-talet reserverades för kristna män gav ”det fria advokatycket” möjlighet för exempelvis judiska och kvinnliga jurister att etablera sig som praktiserande advokater. Det moderna advokatyrets företrädare synliggjorde också deras ideologiska tillhörighet. Före det demokratiska genombrottet demonstrerade åtskilliga advokater ett uttalat politiskt engagemang. Ett exempel är den liberale ledaren Karl Staaff (1860–1915), som kombinerade en framgångsrik advokatkarriär i Stockholm med ett politiskt engagemang som riksdagsman och aktiv reformpolitiker. Särskilt i common law-länderna finner man många exempel på advokater som i den professionella verksamheten kombinerade juridik och politik och som kämpade för politisk frihet, för demokrati och mänskliga rättigheter.

Men hur agerar advokater då de tvingas verka under starkt politiskt tryck? Blir de martyrer eller anpasslingar? Under 1900-talets totalitära nationalsocialistiska och kommunistiska regimer finner vi bland advokaterna en uppdelning mellan idealister och pragmatiker, mellan de som vågade stå upp för sina klienter och de som anpassade sig och böjde sig för makthavarnas krav.

Rättshistorisk forskning har alltsedan 1980-talets början intensivt behandlat dessa moraliskt laddade frågor. I synnerhet har de tyska rättshistorikerna analyserat förändringarna i den tyska rättskulturen från det andra kejsardömet (1870–1918) och fram till återföreningen 1990. Juridisk tidshistoria, *Juristische Zeitgeschichte*, har blivit en egen disciplin. Uppgårelsen med det förflutna har inte bara skapat en historisk medvetenhet. Den har bidragit till en ständigt pågående diskurs om rättsstaten och juristernas samhällsansvar i en demokrati. Detta bearbetande av juristernas nära förflutna har också nått fram till den svenska kulturdebatten. De svenska advokaternas agerande i den extraordinära

¹ Seniorprofessor i rättshistoria vid Juridiska fakulteten i Lund, och gästprofessor vid Luleå tekniska universitet. Har sysslat mycket med professionsforskning och har bl.a. skrivit böckerna *Strindberg och advokaterna* (1987); *Skånska advokater* (1992); *Lemån och Lagerlöfvar* (om Lagerlöf och Lemans Advokatbyrå) (1999) och är för närvarande sysselsatt med att skriva *Mannheimer Swartlings historia*.

politiska kontexten under det tyska Tredje riket och beredskapstiden i Sverige uppvisar exempel på både anpassning och motstånd. Här ska ges ett par aktuella exempel på svenska advokater, som på skilda sätt markerade sitt stöd för den demokratiska rättsstaten.

D:R PHILIP LEMANS ADVOKATBYRÅ I GÖTEBORG

Jan Troell har i sin senaste film *Dom över död man* (2012) aktualiserat polariseringen i beredskapstidens politiska debatter. Den mytomspunne huvudredaktören på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT), Torgny Segerstedt (1876–1945) framträder här i nytt ljus, tidigare beskrivet av Kenne Fant i dennes Segerstedtbiografi (*Torgny Segerstedt – en levnadsskildring*, 2006). Makarna Axel och Maja Forssman tillhörde makarna Segerstedts närmsta vänner. Axel var en av landets främsta advokater och tillika styrelseordförande i GHT. Hans hustru Maja (Dagmar), född Levisson, var judinna, Torgnys älskarinna och dennes mentala stöd. Den svikne advokaten Forssman framstår i filmen som en överseende äkta man och en vän, vars vänskap gränsade till martyrskap. Troell lyfter i filmen fram Segerstedts idealistiska sanningspatos, som dagligen kom till uttryck i hans ”I Dag”-spalt i GHT, och vilket för styrelseordföranden Axel Forssman innebar känsliga politiska ställningstaganden för tidningen.

Men också Axel Forssmans engagemang i motståndskampen är värt att uppmärksammas. Han hade redan under studentåren i Uppsala tillhört den radikala sk. Verdandikretsen, och detta engagemang kom också till uttryck under beredskapstiden, då han lojalt stod på den kontroversielle Segerstedts sida. Tidningens liberala hållning var under de här åren konsekvent och kompromisslös – både hos ägare och hos huvudredaktören.

Axel Forssman var verksam på D:r Philip Lemans advokatbyrå, som var Göteborgs äldsta och en mycket välansedd byrå. Den hade en uttalad judisk accent. Flera delägare var judar eller hade anknytning till den judiska minoriteten i Göteborg. Redan när Hitler införde yrkesförbud för judiska advokater 1933 växte för dessa advokater en hotbild fram, vilken successivt förstärktes, framför allt efter Kristallnatten i november 1938. Hitlers s.k. ariseringspolitik medförde lagar som möjliggjorde konfiskering av alla judiska företag, finansiella tillgångar, fastigheter och lägenheter. De medförde också totalt yrkesförbud för judar. Ariseringspolitiken internationaliserades snabbt och också i Sverige fick denna politik kommersiella konsekvenser framför allt för tyska dotterbolag och deras svensk-judiska kontaktnät i Sverige. Utrikesminister Rikard Sandler höll i december 1938 ett tal på den socialdemokratiska studentföreningen i Göteborg, i vilket han skarpt kritiserade den tyska ariseringspolitiken och försöken att genomföra densamma

utanför Tysklands gränser. ”Här i landet gälla svenska lagar och inga andra”, framhöll han. Men vid tyska legationen i Stockholm sattes kodnamn på alla svenska företag med tyska kontakter. Alkibiades var täcknamnet för jude eller judiskt inflytande, Akilles för ett icke-judiskt inflytande. Ariseringspolitiken bidrog till hotbilden mot de judiska juristerna i Sverige. Enligt en uppgiftslämnare (Herman Katz) tvingades en svensk jurist att lämna sin befattning vid Hovrätten över Skåne och Blekinge med motiveringen att ”Det finns ingen plats för judar vid hovrätten”.²

Ariseringspolitiken och hotet av en tysk ockupation medförde att Axel Forssman hösten 1939 beordrade att den Lemanska advokatbyråns arkiv skulle brännas. ”När Hitler tagit Sverige och även vårt kontor skulle man icke kunna finna vilka som varit klienter hos oss. De hade i så fall säkert fått lida ty de hade ju varit judevänliga.”

Det är i denna politiska kontext vi ska se Torgny Segerstedts journalistiska kritik mot nazismen och mot de extraordinära ingrepp i tryckfrihetslagstiftningen som samlingsregeringen vidtog. Och han arbetade definitivt inte i medvind. Det politiska klimatet i Göteborg var generellt sett långt ifrån liberalt. I Göteborgsposten infördes i december 1939 en protestskrivelse undertecknad av 34 göteborgsadvokater, som protesterade mot GHT:s anti-tyska ställningstaganden, och Lemans byrå förlorade åtskilliga klienter genom de nära banden till GHT och Segerstedt.

Forssman tillhörde alltså sin tids mest framstående advokater. Han var ordförande i Sveriges Advokatsamfund i slutet av 1930-talet då förslaget till omorganisation av samfundet aktualiserades i samband med tillkomsten av den blivande rättegångsbalken 1942. Att denna kontroversiella fråga om advokaterna och advokatsamfundets ställning i det framtida svenska rättsväsendet kunde föras i hamn på ett konstruktivt sätt var till stor del Forssmans förtjänst.

Under den tid filmen utspelar sig drev Axel Forssman principiellt viktiga mål i den moderna svenska rättshistorien, de om de sk. kvarstadsbåtarna (NJA 1942 s. 65 och NJA 1942 s. 342). De handlade om ett antal norska handelsfartyg som låg vid kaj i Göteborg. Forssman företrädde den norska exilregeringen i London, som avsåg att använda dem i konvojtrafiken över Nordsjön. Motpartens advokater, som företrädde Quisling-regeringen, yrkade å sin sida att båtarna skulle beläggas med kvarstad. Det blev i hög grad en politisk rättegång, där domaren i målet, rådmannen Andreas Cervin, utsattes

2 Sven Nordlund, Ariseringen en okänd sida av svensk delaktighet i förintelsen, I: Martin Fritz m.fl, En (o)moralisk handel?, Forum för levande historia, Skriftserie # 2:2006, s. 69.

för upprepade påtryckningar från bland annat utrikes- och justitiedepartementen i Stockholm om att döma till Quisling-regeringens förmån. Denne modige domare hade 1941 gett ut en ny översättning av den tyske 1800-talsjuristen Rudolph von Jherings kända föredrag ”Striden för rätten”, en kampskrift till förmån för den politiskt obundna och självständiga domarmakten. Cervin avtog Quisling-regeringens begäran. När Cervin 1944 ställde upp som kandidat i borgmästarvalet i Göteborg skrev Torgny Segerstedt om honom: ”Han är en av de få i detta land, som trätt i bräsch för rättens hävdande under den tid, då många ville jämka den till förmån för vad som tycktes för tillfället opportunt”. Segerstedt framhöll att Cervin hade modet att dra fram sakerna i offentligheten under den tid ”när lagröten grep omkring sig och lag ändrades i flygande fläng för att icke lägga hinder i vägen för främmande makts pockanden”.

För Forssman var kvarstadsmålen hans kamp för det rättfärdiga och mot det orättfärdiga. Det blev samtidigt hans sista strid för rätten. Axel Forssman avled i januari 1942 i cancer efter en kort tids sjukdom och fick aldrig tillfälle följa kvarstadsmålen till slut. I dessa mål ”engagerade han hela sitt väsen som människa för vad han betraktade som en strid för rättfärdighet”, skrev en advokatkollega om honom efter hans bortgång. En annan kollega önskade i sina minnesord ”att vårt lands jurister i allmänhet och advokaterna i synnerhet mäktat göra till sina en smula av Axel Forssmans idealitet, oräddhet och generösa sinnelag”. Att den sistnämnda egenskapen i hög grad var dubbelbottnad framgår också med all önskvärd tydlighet i Troells film.

IVAR PHILIPSON – ETT OFFER FÖR DEN INTERNATIONELLA ARISERINGSPOLITIKEN?

I 1930-talets Stockholm var Themptander, Wetter och Philipsons Advokatbyrå en av de mest renommerade. Dessa tre delägare hade inlett sina karriärer på föregångaren Ossian Wallins Advokatbyrå. Där hade bl.a. Karl Staaff arbetat i slutet av 1800-talet. Themptander avled 1936 och under ett par år drevs byrån av Sune Wetter och Ivar Philipson, men vid årsskiftet 1938–39 förändrades ägarstrukturen. Wetter, sedermera hovauditör, hade arbetat på Wallins byrå sedan 1917. Philipson tillhörde en ansedd judisk familj och hans far, Walter Philipson, hade också kring sekelskiftet 1900 arbetat på Wallinska byrån. Från och med nyåret 1939 övergick deras delägarskap i byrån till kontorsgemenskap. Sannolik anledning till förändringen var ariseringen. En av byråns viktigaste klienter var nämligen ett dotterbolag till en tysk firma, och ägarna hade gjort klart att de inte ville att deras svenska advokatförbindelse skulle ha en judisk delägare. Styrelsen i bolaget under krigsåren utgjordes av Wetter och ett par av byråns biträdande jurister. Det gjordes ihärdiga försök att genomföra en

arisering också bland de anställda i bolaget, men detta avvisades bestämt av styrelsen. Den ledde ett svenskt bolag och hade att agera utifrån svenska intressen. En av efterkrigstidens mest kända advokater, Carl Swartling, var sedan 1936 verksam som biträdande jurist på byrån och tillhörde det tyska dotterbolagets styrelse. Hans dotter Carola Hansson har i den självbiografiska romanen *Den älskvärde* (2000) låtit sitt alter ego skildra faderns karriär. Dottern i romanen försöker förstå sin fars inställning och reaktion, när kollegan, ”Marcus P”, lämnade byrån.

Uppgårelsen med den judiske advokaten var enligt romanen ”en trist historia” som det aldrig talades om i den högborgerliga familjen på Östermalm. Varför stannade fadern kvar på byrån? Och varför gjorde efterkrigsgenerationen på byrån aldrig upp med sitt förflutna? Romanens dotter stod inte ut med tanken ”att pappa nöjde sig med att *bli ledsen* och hur förstäligt det än var så [fann hon] alltsammans, och särskilt då tystnaden, inte bara upprörande utan också rentav *motbjudande*”.

Så långt romanen, men hur var det i verkligheten? Förelåg några moraliska betänkligheter när beslutet togs om denna frivilliga arisering på en av Sveriges främsta advokatbyråer? Var beslutet kanske endast en pragmatisk lösning för att kunna tillvarata klienternas intressen? Det är lätt att i efterhand moralisera. Kontorsgemenskapen mellan Wetter och Philipson fungerade under alla omständigheter friktionsfritt och respektfullt under hela efterkrigstiden. Därom kan flera av de biträdande juristerna som verkade på Wetters byrå vittna.

Ivar Philipson blev samtidigt en av beredskapstidens hjältar. Det var han som organiserade hjälpen till de danska judar, som i tusental flydde över Öresund i oktober 1943. Tillsammans med fiskare i Limhamn och polis och tull i Malmö skötte han med ett femtontal fiskebåtar den riskfyllda trafiken över Sundet. Han var också djupt engagerad i räddningsaktionen för de ca. 20 000 överlevande f.d. koncentrationslägerfångar som kom till Sverige i maj – juli 1945.

I bearbetandet av vårt nära förflutna blir enskilda levnadsöden konkreta moraliska exempel. Här påminns vi om två advokater, som båda markerade distans i förhållande till orätten och odemokratiska regimer. De blev förebilder i den samtida kampen för rätt, sanning och frihet. För den som i anledning av dessa exempel vill fortsätta att botanisera i periodens skönlitteratur rekommenderas nyutgåvan (2012) av Hans Falladas roman *Ensam i Berlin* från 1946. Den som inte känner sig övertygad om sanningshalten i den romanens brutala beskrivningar av inkvisitionsprocessen vid Folkdomstolen i Berlin 1942-43 kan finna den filmade verkligheten i samtida journalfilmer på YouTube. Juristernas

förhörsmetoder – inte bara domarnas och åklagarnas utan också advokaternas – utgör en både skrämmande och belysande kontext till de här redovisade svenska advokatödena. 